

Маданий мамлакатларнинг ҳар бирида маориф-маданият ишларини одатдан халқ ўзи олиб борадур. Ҳукумат эса ёлғиз раҳбарлик ва ёрдамчилик вазифаларинигина адо этиб турадир. Шул сабаблик онгли миллатлар ўзаро илмий, фанний, адабий ва ижтимоий уюшмалар ва «Нашри маориф» жамиятлари тузуб, ҳукуматларининг раҳбарлик ва миллатларининг ёрдами орқасида халқни маориф ва маданият жихатлардан юқори кўтарилишига, оқартирилишига хизмат ва ҳаракат килурлар. Дунёнинг энг маданий мамлакатларига назар солсак, унда маориф ва маданият ишларини ҳукумат усталларидан кўра кўпроқ жамоат усталларида, маориф назоратидан кўпроқ «Нашри маориф» уюшмаларида ишланганлигини кўрамиз. Ҳукумат арбобларининг ҳам кўброги махсус соатларда ҳукумат кабинетларида расмий вазифаларини адо этганларидан сўнгра қолгон бўш вақтларида жамоат кабинетларида ўлтириб, халқнинг тараккий ва таолийси, маориф ва маданиятининг йўлида виждоний вазифаларини адо этадурлар.

Буларнинг хизматлари, ҳаракатлари ўз халқ ва миллатларининг маданий даражасига, ахлоли руҳиясига мувофиқ бир суратда бўлгонлиги учун, табиий, афқор омма, халқ ва миллат буларга ёрдам берар ва орқаларидан эргашар.

Мана бу йўллар билан бугун Оврупо ва Амрико халқлари ҳавода учар, денгиз остида сузар, дунёнинг энг нариги бўлақлари билан воситасиз хабарлашар бир ҳолга, бир маданиятга етишдилар.

Энди ўз холимиз ва ўз тарихимизга боксак, бир вақтлар Оврупо ваҳший экан, биз маданий эдик, Оврупо попослари «Осиё осмонига жисман учдими, руҳан учдими?» каби диний низолар билан бир-бирларини бўғушар эканлар, усмонли турклари Истанбулни фатх этмок, Туркистон турклари мадраса ва расадхоналар бино қилмок каби маданий ишлар билан машгул эдилар.

Сўнгралари Оврупо халқи маориф ва маданият йўлида ишлади, бу ҳолго етишди; биз тушдик, ухладик, бу ҳолга етушдук. Бугунгача Оврупо халқи осмонга учар экан, бизда соч ва соқол низолари, овруполилар денгиз остида сузар экан, бизда узун ва қиска қийим жанжаллари, Оврупо шаҳарлари бутун электрик билан иситилур ва ёритилур экан, бизда мактабларда жўрофия ва табиёт ўқитиш, ўқитмаслик ихтилофлари... давом этади.

XX аср бошларидан эътиборан бизда ҳам маориф ва маданият сўзларини оғизга олувчи, тараккиёт ва таолийнинг кераклигидан матбуотда ёзувчи, мажлисларда сўзлагувчилар чикди, билфеъл, янги усул мактаблари очилди. Газеталар чикорилди, «Жамияти хайрия» ва «Нашри маориф» уюшмалари ташкил этилди, факат чор ҳукуматининг политсиялари, охранныя отделениялари бундай маданий ишларда ерлик халкка очик йўл бермади. Бир томондан очилса, иккинчи томондан ёпа берди. Шундай бўлса ҳам, ул замоннинг ёшлари, тараккийпарварлари ўз мақсад ва маслакларидида собит кадам бўлдилар, бир газетани ҳукумат ёпса, иккинчи исмда, буни ёпса, учинчи исмда газета чикариб турдилар. Жамият ва мактабларнинг ҳам бирини ёпса, иккинчисини очиб, бирини кисса, иккинчисини кенгайтириб туришдан тўхтамадилар. Ҳукуматнинг кувиш ва сиқишлари уларни умидсизлантирмади, мақсад ва маслакларидида давом этдилар. Хеч мумкин бўлмагон бир замонда четга ўқувчилар юбордилар. Мактабларни ўрта даражаларга кадар олиб бордилар. Жамиятлар четга кетувчи ўқувчиларга, мактабларга моддий ва маънавий ёрдам берарлик даражада кучга эга бўлди. Газеталари афкор оммани хийли кўлга олиб, 3—4 минг нусха сотилатургон мартабага етди. Тўртинчи синфларга етарлик мактаб китобларимиз хозирланди. Ҳукумат ҳам махсус мақсад билан очкон русско-туземний мактабларини янги миллий мактабларга ракобат кила олмаслигин и англаб, оз бўлса ҳам ислох этмакка мажбур бўлди.

Мана бу юкорида саналгон ва бу кунда тарих саҳифаларига топширилгон миллий-маданий хизмат ва харакатларнинг хеч бири ҳукумат усталларида эмас, ёлғиз жамоат усталларида ишланган ишлардир. Ҳукумат усталлари эса ул замонда бундай харажатларга том маъноси билан хилоф ва карши борар эди. Бу каршилиқ, кувиш ва кисишлар жамоат хизматчиларининг кўнгилларида шул кадар теккан ва зериктирган эдики, инкилоб бўлиб, ерлик халкнинг маориф ва маданиятига таолий ва тараккийсига карши усталлар йигилгон кундан бошлаб, хар бирлари хар ерда отилиб, ҳукумат усталларига миндилар-да, жамоат усталларини бутун тарк этдилар ҳам ўз мақсад ва маслакларини ёлғиз расмий кабинетларда ўлтириб, давлат пули, давлат конуни ва ҳукумат кучи билан вужудга чикармок фикрига тушдилар. Халқ фикри, халқ ахвол рухияси, халқ даражаи маданияси ва халқ ёрдами кўпинча эътиборга олинмади. Бизнинг энг буюк хато ва янглишимиз ҳам шунда эди. Ҳам бундай улуг инкилоб вақтида бизга ўхшаш маданиятсиз миллатга мундан бошқа чора, эҳтимолки, йўқ ва топилмасда эди. Мана бу воситалар билан биз кора халқдан узоклашдик, ўзимиз билан бирга мақсад ва маслагимиз ҳам узоклашди.

Бундан, табиий, маориф ва маданият душмани бўлган коринпараствлар, мутаассиблар истаганларича истифода этдилар. 16-йилларда янги мактабларга ракобат кила олмогон эски мактаблар букун дахшатлик суръатда тараккий этдилар. Эски Тошкент маориф шўъбасининг сўнгги олгон хисоби бўйинча, бутун янги мактаб шогирдлари 4000 тўлмагон холда эски мактаб ва козихоналарда 7000 кадар миллат боласининг эзилиб ётконлиги кўринадир.

Бу холлар Туркистон маориф ва маданият маркази бўлгон Тошкентда, агарда биз Тошкентдан канча четга чика берсак, маориф ва маданият ишларимиз шунча заифлана ва халкнинг маорифига ва маориф ходимларига назари шунча ёмонлана борадир. Бу кун янги мактабларни «куфр уяси» деб эътикод килгон ва янги мактаб муаллимлариндан шайтондан кочкон каби кочкон ва кўрккан кишиларни, ўринларни, кишлокларни, хатто шаҳарларни топмок мумкин.

Бунга сабаб, бир томондан, халкнинг нодонлиги ва мутаассиб уламнинг игвоси бўлса, иккинчи томондан, бизнинг ёшлар ва маорифпарварларимизни халкфикри ва халк ёрдамани бутунлай унутиб, ёлғиз ҳукумат кучи ва ҳукумат пули билан иш кўрмок хаёлига тушганлари ва бу хаёл орқасида халқдан хийли узоклашганликларидир. Агарда биз аввалда бир неча инкилобларни кўриб тажриба хосил килгон бўлсак, табиий, бу беш йиллик инкилоб даврида маориф ва маданият йўлида ўйлаб ишлаган, қора халкни тамом кўлга олиб, тараккий ва таолий йўлига ўзимиз билан бирга олиб кетган ва бу восита билан инкилоб давридан қора халкни фикр, маориф ва маданият жихатида жуда кўб фойдаландиргон бўлар эдик.

Энди бўлар иш бўлди. Инкилоб денгизларининг тўлкилари пасайди. Хар иш ўз йўлига ва ўз тартибига қира бошлади. Бу кунгача давлат сармоясидан таъмин этилиб келган маориф ва маданият муассасаларининг кўпрак қисми маҳаллий сармоёга ва халк ёрдамига қолдирилди. Бу кунгача маориф ва маданият ишларини ҳукумат кучи ва ҳукумат йўли билан олиб бормок хаёлида бўлгон маорифпарвар ёшларимиз энди халк кучи ва халк ёрдами билан олиб бормок фикрига қолдилар. Бунинг учун халк фикри ва халк руҳи билан ҳисоблашмок лозимлигини ҳам шояд англагандирлар. Ишлар бу фикр ва бу йўл билан юритилган тақдирда халкни ҳам маориф ва маданият ишлари атрофига тўпламок ва ородаги англашилмовчиликларни халққа тушунтириш ва амалда ишлаб кўрсатиш йўллари билан орадан кўтармак мумкинлиги тажриба билан маълумдир.

Табиий, бундай ишларни энди ёлғиз ҳукумат кабинетларида ўлтириб эмас, балки жамоат усталларида ва қора халқ орасида ишламак лозимдир. Бунинг учун хар ерда «Нашри маориф» уюшмалари очмок ва бутун маорифпарварларни, ёшларни, қолларни шул уюшма атрофига тўпламок керакдир.

Туркистоннинг хаёти, Туркистоннинг нажоти ёлғиз маорифга ва маданиятнинг тараккийси эса бутун халкнинг «Нашри маориф» уюшмалари атрофига тўпланмоғига боғлиқдир. Шундагина биз маданий миллатлар қаторига қира оламиз, шундагина

маданият дунёсида ўз ҳуқуқимизни ола оламиз.

«Туркистон» газетаси, 1923 йил, 4 март